

К. Г. Коваленко

ФОРМИ НАРАЦІЇ В ПОВІСТЯХ А. ЧЕХОВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1890-Х РОКІВ

У статті розглядаються різні підходи щодо вивчення нарації як основної категорії наратології. Виокремлено та проаналізовано критерії форм нарації: за типом наратора і способом його проявлення у творі, за наративним часом, за наративним простором, за участю персонажів у наративній структурі та ін. Виокремлено й проаналізовано форми нарації повістей А. П. Чехова другої половини 1890-х років.

Ключові слова: нарація, форми нарації, наратор, точка зору.

Питання вивчення й дослідження нарації як типу оповіді та її форм є актуальним й важливим у сучасній наратології. Це зумовлено відсутністю єдиного й комплексного визначення нарації як типу оповідної інстанції, необхідністю вивчення й дослідження форм й видів оповіді, важливістю визначення типів нараторів й форм нарації в повістях А. П. Чехова другої половини 1890-х років. Метою даного дослідження є виявлення й аналіз форм нарації повістей другої половини 1890-х років.

Ключовою категорією наратології є поняття точки зору (іншими словами «позиція», «перспектива», «аспект») у порівнянні з іншомовними визначеннями (англ. *point of view*, фр. *point de vue*, нім. *die Hinsicht*). Пізніше в працях Ж. Женетта з'явилося поняття «фокалізація». У дослідженнях К. Брукса й Р. Уоррена запроваджено поняття «фокус нарації» (*focus of narration*). Варто зазначити, що Ж. Женетт запропонував власну типологію щодо поділу наративних ситуацій: повістування від всезнаючого автора; нарація, точка зору якої є невизначеною; об'єктивне повістування; нарація від першої особи. Відповідно дослідник виокремив чотири типи нарації: повістування в минулому часі; передбачлива оповідь, тобто повістування в

майбутньому часі; одночасна нарація; нарація між моментами мовлення. [див.: 1; 3]. Дослідник визначив три види фокалізації: «нульова фокалізація» (zero focalization), «зовнішня фокалізація» (external focalization), «внутрішня фокалізація» (inner focalization). «Нульова фокалізація» характеризується тим, що оповідь ведеться з точки зору всевидного наратора; «внутрішня фокалізація» представлена нарацією від персонажа; «зовнішня фокалізація» представлена точкою зору об'єктивного оповідача [3, 111].

К. Брукс і Р. Уоррен розрізняють чотири наративні ситуації, чотири наративні типи, які відповідають чотирьом основним «фокусам нарації»: перша особа (персонаж розповідає свою власну історію); першоособовий спостерігач (персонаж розповідає історію, яку він спостерігав); автор-спостерігач (гетеродієгетичний наратор обмежує те, що він розповідає до слів і дій персонажа); всезнаючий автор (гетеродієгетичний наратор розповідає, що трапляється, і він вільно входить у розум персонажів і коментує їхні дії). Перший й другий типи належать до гомодієгетичної нарації з внутрішньою фокалізацією, третій тип – до гетеродієгетичної оповіді із зовнішньою фокалізацією, й четвертий тип – до гетеродієгетичної нарації з нульовою фокалізацією [3, 31].

«Поетика композиції» (1970) Б. Успенського є вагомим дослідженням в теорії оповіді. Б. Успенський визначив й проаналізував різні плани, в яких проявляється точка зору («план ідеології», «план фразеології», «план просторово-часової характеристики», «план психології»). Здобутки Б. Успенського є важливими категоріями мовної характеристики персонажів [3, 113].

Ізраїльська дослідниця теорії оповіді Ш. Ріммон-Кенан визначила й проаналізувала три основні типи «фокалізації», які представлені як «грань» «facet»: «перцептивна грань» (perceptual facet), «психологічна грань» (psychological facet), «ідеологічна грань» (ideological facet) [3, 116].

Поняття нарації тісно переплітається із категоріями тексту наратора й тексту персонажа (текст повісті (роману, новели) має, як правило, текст

наратора й текст персонажа). Дослідники (О. Ткачук, В. Шмід, Ж. Женетт та ін.) виокремлюють об'єктивну нарацію, суб'єктивну оповідь, нейтральну нарацію, а також види текстової інтерференції, тобто поєднання тексту персонажа й оповіді (текст наратора). Основними видами текстової інтерференції є пряма мова, невласне пряма мова, непряма мова, невласне авторська оповідь та ін. [3, 180]. Основними формами тексту наратора (ТН) й тексту персонажа (ТП) є висловлювання персонажів, внутрішні монологи, оцінки, судження та ін. [3, 202].

У своїх дослідженнях ми спираємося на ґрунтовні теорії В. Шміда, Ж. Женетта, О. Ткачука, К. Брукса й Р. Уоррена та ін. Ми дійшли висновку, що форму нарації слід трактувати як тип оповідної структури, що через «голос» («голоси») й відповідну «точку зору» («точки зору», їх зіставлення й протиставлення) визначає взаємозв'язок поміж різними рівнями художнього твору, а саме фабульним, сюжетним, образним та ін. Визначаючи нарацію як тип оповідної структури, ми спираємося на теорію К. Брукса і Р. Уоррена щодо поняття «фокус нарації», у який можуть потрапляти різні складники текстової структури (мотиви, час, простір, персонажі тощо) [див.: 4]. Фокус нарації визначає передовсім тип наратора (аукторіальний, персональний, персоніфікований, гомодієгетичний, гетеродієгетичний та ін.), його точку зору (або нараторів, перехрещення різних точок зору). У дослідженні ми визначили й проаналізували наступні форми нарації за такими критеріями: за типом наратора і способом його проявлення у творі (суб'єктивна, об'єктивна і змішана форми; гомодієгетична, гетеродієгетична; екстрадієгетична, інтрадієгетична; експліцитна, імпліцитна), за наративним сюжетом (тобто за тим, як його сповіщено у творі – лінійна, нелінійна, фрагментарна, колоподібна, концентрична, рамкова тощо), за наративним часом (тобто за тим, як про нього повідомляється і як він переживається наратором і наратором – хронологічно послідовна чи ретроспективна, перервна чи неперервна, суб'єктивована чи об'єктивована тощо), за наративним простором (тобто як простір представлено в оповіді – однопланова,

багатопланова, психологізована, драматизована, ліризована тощо), за реалізацією мотивів у нарації (одношарова, багатошарова, лейтмотивна тощо), за участю персонажів у наративній структурі (монологічна, діалогічна, панорамна, поліфонічна та ін.). Варто відзначити, що форми нарації відображають особливості індивідуального стилю письменника, стильові домінанти й константи його творчості, стильові тенденції доби, а також взаємодію літературних напрямів, течій, жанрів.

Повісті «Моя жизнь» (1896), «Мужики» (1897), «Ионыч» (1897), «Человек в футляре» (1898), «Дама с собачкой» (1899) належать до творів другої половини 1890-х років А. П. Чехова. Чеховські повісті другої половини 1890-х років відзначаються багатоплановістю, що сприяє переходу від побуту до питань буття. Основна риса, що об'єднує твори в одну групу є зображення внутрішнього стану персонажів, нестабільність й невдоволення життям, злиття різних точок в оповіді, поєднання різних форм нарації, наявність позасюжетних елементів та ін.

У повісті домінує гомодієгетичний тип оповіді (від першої особи), основу твору складає розповідь героя про своє життя з дитинства до старості. У творі також використовуються діалоги, вставні епізоди, окремі думки персонажів. Сюжет подано через інтерпретацію Мисаїла, а також Клеопатри, батька, Марії, Анюти Благово, Редьки та ін. Структура повісті сприяє розкриттю глибини почуттів героя, його внутрішнього стану.

У повісті «Моя жизнь» оповідь ведеться в минулому часі, хоча час точно не вказано. У тексті часові відрізки втілюють рух часу: «минуты две», «в первом часу», «в семь часов вечера» та ін. Також часові відрізки мають на меті конкретизувати дії героїв, їхні індивідуальні моменти життя: «в этот вечер», «после чаю», «через две недели», «каждый вечер» та ін. Варто зазначити, що автор вказує вік своїх персонажів, вказуючи на приналежність до одного покоління: «Мисаилу – 25, Клеопатре – 26, Маше – 25». Автор змальовує й природні часові відрізки: «майские сумерки», «дождливая

грозная темная осень» [2, 362]. Саме такі описи показують руйнування відносин між Мисаїлом й Машею.

Використання різних форм нарації (гомодієгетична нарація в екстрадієгетичній ситуації, злиття суб'єктивної й об'єктивної форм нарації та ін. (прийом віддзеркаленого зображення, паралельної оповіді, поєднання різних точок зору та ін.) призвело до оновлення жанру повісті й вироблення романних стратегій у творчості А. П. Чехова. Основними формами нарації повісті за різним критерієм є лінійна, колоподібна (за наративним сюжетом), хронологічно послідовна (за наративним часом), багатопланова (за наративним простором), лейтмотивна (за реалізацією мотивів у повісті), панорамна (за участю персонажів у наративній структурі).

У повісті «Мужики» втілено множинність точок зору на зображення людського життя, в якому автор убачає прихований трагізм. В об'єктивній оповіді поєднуються елементи натуралізму (відображення суцільного потоку дійсності, фактографічні деталі, органічний зв'язок персонажів із середовищем), реалізму (створення соціальних типів доби) і модернізму (особливо у відображенні картин природи як контрасту до важких побутових умов і безвиході). Важливу роль митець приділяє відтворенню емоційних станів персонажів драматизованими (завдяки виразності жестів, міміки, деталей тощо) і ліризованими засобами (ритмізація прози, звукопис тощо).

Форми оповіді повісті «Мужики» є наступними: лінійна, концентрична (за наративним сюжетом), драматизована (за наративним простором), багатосарова (за реалізацією мотивів у нарації), поліфонічна (за участю персонажів у наративній структурі), об'єктивна, гетеродієгетична, експліцитна (за типом наратора й способом його проявлення у творі).

У повістях «Ионыч» і «Человек в футляре» змальовано духовну деградацію людини й суспільства. Центральною категорією, що визначає наративну будову творів, є час, від якого залежать внутрішні стани персонажів. У повісті «Ионыч» чітко простежується біографічний стрижень наративу – історія життя Старцева, на яку накладаються інші історії. В

об'єктивну оповідь включені суб'єктивні наративні конструкції (через монологи, діалоги, непряму мову), що дозволяє авторові багатогранно розкрити трагізм духовної нівеляції особистості. Переpletення думок персонажа із авторською розповіддю, непомітний перехід від авторського слова до слова персонажа є домінантою стилю пізнього А. П. Чехова. Вставні слова і конструкції, а також інші оціночні форми оповіді увиразнюють динаміку образу Старцева.

Наратив у повісті «Человек в футляре» засвідчує наявність одного центрального героя, життя якого є відображенням долі певного типу людей – духовно нівельованих суспільством. Прийом «розповідь у розповіді» надає об'ємності романній історії на соціально-історичному тлі. Наратори-спостерігачі й учасники життєвих колізій Белікова втілюють різні точки зору на явище «футлярності», знецінення людського «Я». Хоча історія про Белікова завершується смертю героя, твір загалом відзначається відкритістю наративного сюжету, настановою на зображення не завершеної у своїх формах дійсності.

Відповідно до «фокусу нарації» слід виокремити основні форми оповіді повістей «Ионыч», «Человек в футляре», а саме: об'єктивна, змішана (злиття суб'єктивної й об'єктивної), імпліцитна (за типом наратора і способом його проявлення у творі); рамкова, концентрична, (за наративним сюжетом); ретроспективна, послідовна (за наративним часом), психологізована, ліризована, драматизована (за наративним простором); лейтмотивна (за реалізацією мотивів у нарації); панорамна (за участю персонажів у наративній структурі).

Повість «Дама с собачкой» характеризується прийомом «нанизаних» наративних частин (розділів), кожна з яких має більш-менш завершену будову, а всі разом вони відтворюють загальну драму людського буття, що має протяжність у часі й просторі. Образ наратора значно ускладнений, він є не тільки учасником власної життєвої історії, а й тим, хто її осмислює і наново переживає з відстані часу. У творі поєднуються жанрові ознаки

новели, драми (мелодрами), філософсько-психологічного роману, ліричного твору. Вплив модернізму на реалістичну оповідь виявляється у настанові на відтворенні емоційних станів, душевних страждань, процесів свідомості й підсвідомості. Відкритість романної ситуації досягається з допомогою підтексту, незавершених фраз, контурності образів і ситуацій.

Формами нарації повісті є наступні: змішана (елементи суб'єктивної й об'єктивної, гетеродієгетичної й гомодієгетичної) (за типом наратора і способом його проявлення у творі); лінійна (за наративним сюжетом); хронологічно послідовна (за наративним часом); ліризована, психологізована, драматизована (за наративним простором); багатошарова (за реалізацією мотивів у нарації); діалогічна, панорамна (за участю персонажів у наративній структурі).

Отже, повісті другої половини 1890-х років становлять етап зрілої прози письменника. Наративна структура повістей А. П. Чехова є складною не лише в плані зображення зовнішніх подій, а й внутрішніх. Основна увага зосереджена не на зображенні події, а на життєвій ситуації головного героя. У повістях другої половини 1890-х років зростає роль психологізму, символіки, мотивів, лейтмотивів, багатошарового конфлікту, інтриги тощо. Основними формами нарації є лінійна, колоподібна, хронологічно послідовна, лінійна, драматизована, ліризована, психологізована, лейтмотивна, експліцитна, імпліцитна, панаромна, рамкова, концентрична тощо. Як правило, повісті другої половини 1890-х років відзначаються відкритістю й незавершеністю кінцівок, а також злиттям елементів різних форм оповіді. Наративні конструкції (злиття точок зору персонажів, введення голосу автора, нашарування або розбіжність фабульного і наративного часу й простору та інші) є важливими складниками повістей А. П. Чехова другої половини 1890-х років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ткачук О. М. Наратологічний словник / О. М. Ткачук. – Тернопіль : Астон, 2002. – 173 с.
2. Чехов А. П. Повести / А. П. Чехов. – М. : Правда, 1983. – 448 с.
3. Шмид В. Нарратология / Вольф Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
4. Prince Gerald. A Dictionary of Narratology / Gerald Prince. – Andershot (Hants), 1988. – 627 p.

Аннотация

ФОРМЫ НАРРАЦИИ В ПОВЕСТЯХ А. ЧЕХОВА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ 1890-Х ГОДОВ

В статье рассматриваются разные подходы к изучению наррации как главной категории нарратологии. Определены и проанализированы критерии форм наррации: за типом нарратора и способом его проявления в произведении, за нарративным временем, за нарративным пространством, за участием персонажей в нарративной структуре и др. Определены и проанализированы формы наррации повестей А. П. Чехова второй половины 1890-х годов.

Ключевые слова: наррация, формы наррации, нарратор, точка зрения.

Resume

NARRATION FORMS OF A. CHEKHOV' STORIES OF THE SECOND HALF OF 1890-s

Different approaches to the study narration as a main category of narratology are analyzed at given article. Narration forms according to narrator's type, narrative time, narrative space, main heroes in the narrative structure are determined and analyzed. Narration forms of the second half of 1890-s by A. Chekhov are determined and analyzed.

Key words: narration, narration forms, narrator, point of view.